

להלן סיפור חייה של מינה קיזלשטיין-דורן , מסופר על ידה בגוף ראשון . (נכתב ע"י ביתה ליליאנה לאה):

נולדתי בביאליסטוק, למשפחת קיזלשטיין, אמי רייזל-לאה הייתה עקרת בית שמאוד אהבה מוסיקה ושירה, ובעיקר ספרות ושירה רוסית. כך שלמרות שגדלנו בפולין אימא הייתה קוראת לנו ספרים ברוסית של פושקין ולרמונטוב ברגש והתרגשות והיא הטביעה בי את האהבה לשירה. עד היום כשאני קוראת שיר יפה ונוגע ללב, אני מתרגשת.

אמא רייזל לאה



אבי, ברל קיזלשטיין התחיל כפועל בבית החרושת. היה אוטודידקט ועם הזמן התקדם בכוחות עצמו. כשאני למדתי כדי לגשת לבגרות, אבא שלי למד יחד אתי, ניגש לבגרות אקסטרנית, הצליח, נרשם לאוניברסיטה בתחום הטקסטיל, והגיע להיות מהנדס טקסטיל. כמו אמי, גם הוא אהב מוסיקה והיה לו קול נעים.

אבא ברל (בוריס)



גרנו ברחוב ורשבסקה 32



הייתי הבת הבכורה עם שני אחים, משה שנרצח במלחמה ושמאי אחי הצעיר שעבר תופת, שרד, הקים משפחה, עלה ארצה וראה נכדים ונינים. אין ניצחון גדול מזה.

מינה, משה ושמאי.





משפחת קיזלשטיין. משמאל לימין: אבא ברל, האח משה, האח שמאי, אמא רייזל לאה והאחות מינה

תעשיית הטכסטיל היתה מאד מפותחת בביאליסטוק. כל תעשיית ההלבשה והמסחר היתה בידי היהודים. רובם היו פועלים שעבדו בבתי חרושת לאריגה ולטכסטיל. אך ביניהם היו גם סוחרים קטנים (א קרעמל) כמו חייטים, סנדלרים, נגרים ועוד. הסוחרים הגדולים יותר, לרוב היו גרמנים עשירים שהתגוררו בביאליסטוק בגלל תעשיית הטכסטיל, והיו מייבאים מגרמניה מכונות אריגה ותפירה כמו מכונות זינגר.

היה בית חרושת אחד של גרמני בשם בקר שליהודים לא היתה דריסה רגל בו, רק פולנים וגרמנים עבדו שם. התרוץ היה שהיהודים מאומנים לעבוד בז'אקארד ולא בקטיפה ופלוש שיצר בית החרושת הזה. אך הסיבה האמיתית היתה כנראה אנטישמיות.

בית החרושת של בקר היה בית חרושת של קומה אחת לאורך רחוב שווינטוינסקה. אני זוכרת את החרסינה האדומה שקיטטה את המטבח ואת הניקיון המופלא, גם של בית החרושת וגם של הרחוב לידו.

בביאליסטוק שלפני המלחמה היו 100,000 תושבים, מתוכם כ-60,000 יהודים. שאר התושבים היו פולנים, רוסים וגרמנים.

היהודים היוו ערב רב שבא מזרמים שונים של אוריינטציה דתית, החל מחילונים ומסורתיים וכלה במיעוט של חרדים. היתה בביאליסטוק מערכת ענפה של חינוך יהודי למרות שמי שרצה הלך ללמוד בבי"ס פולני. היו 7 בתי ספר שלימדו ביידיש: "מנדלה", "פרץ שול", "שלום עליכם שול", "גרוס שול", "יודענט פאריין" ועוד (איני זוכרת את שמות השניים האחרים).

הדתיים והחרדים שלחו את ילדיהם ללמוד בחדר ובישיבות. מבני הישיבות ניראו מקסימים מבחוץ אך בפנים החדרים היו עלובים.

היהודים המסורתיים שלא כל כך דתיים הלכו לתחכמוני.

המסורתיים, שהיה להם יחס לציונות למדו בגימנסיה העברית.

היו יהודים ששלחו את ילדיהם לבתי ספר יסודיים פולניים בטענה שהם גרים בפולין והילדים חייבים לדעת היטב את השפה, לא בגלל שפולנית היא "השפה שלי", אלא מתוך זה שהלימודים שם היו חינוך ולחלק מהאנשים היהודים היה קשה לשלם אפילו את התשלום הנמוך שביקשו בכל בתי הספר שלימדו ביידיש. לפחות הם טענו שלימודים בבי"ס פולני יכולים להכין את הילדים לאיזושהי קריירה בעתיד.

בעיר הוקמו מוסדות תרבות למיניהם, ופעלו בהם רבנים ומשכילים יהודיים כמו יצחק יזרניצקי, המוכר לנו כיצחק שמיר, ראש ממשלת ישראל לשעבר שלמד בגימנסיה העברית בביאליסטוק.

חיי הרוח המפותחים של ביאליסטוק הוציאו ממנה אנשי שם כמו:

ד"ר לודוויג זמנהוף שיצר את שפת האספרנטו, שפה ניאטרלית וקלה לקליטה, אשר מטרתה היתה קירוב לבבות בין בני אדם דוברי שפות שונות.

פרופ' אליעזר סוקניק שהיה הארכיאולוג הראשון שהועסק על ידי האוניברסיטה העברית, וחפר בבתי הכנסת בבית אלפא ובחמת גדר. בניו - פרופ' יגאל ידין, פרופ' לארכיאולוגיה והרמטכ"ל השני של צה"ל, והשחקן יוסי ידין התפרסמו אף הם בזכות עצמם.

הרב שמואל מוהליבר שהיה רב ומנהיג ציבור, ממייסדי תנועת חובבי ציון ומאבות הציונות הדתית. בכתביו ביטא עמדה מקשרת בין מסורת להשכלה, והשפיע על השקפותיהם הציוניות של יהודי ביאליסטוק ועלייתם ארצה.

חייקה גרוסמן אורקין שהיתה מנהיגה ציונית, מראשי השומר הצעיר, פרטיזנית וחברת מחתרת בפולין, ובארץ ח"ית מטעם מפ"מ והמערך ופעילה במפעל להנצחת השואה.

אני למדתי בבית ספר עממי "יודענט פאריין" 8 שנים. הלימודים היו בשפה היידיש, המנהל שלנו היה יונה מאשביצקי שהיה קומוניסט פעיל ורבים מהתלמידים שהוא חונך, הלכו בעקבותיו.

כשהגיע הזמן ללכת לתיכון היה לי מבחר רב של בתי הספר תיכוניים לבחור ממנו:

הגימנסיה בביאליסטוק, התיכון הממלכתי לבנות, (היה גם התיכון הממלכתי לבנים), תיכון פרטי זליגמן, תיכון ספולצינה שהיה מעין קואופרטיב של הרבה יהודים שתרמו כסף כדי להקים תיכון ליהודים בלבד (ספולקה זה ביחד). גימנסיה גוטמן שנוהלה על ידי יהודים והיתה בדיוק מול הארמון ברחוב שנקרא מקודם פאלאצובה (פאלץ זה ארמון) ואחר כך שונה שם הרחוב לזווירקו וויגורי, על שם שני טייסים שנהרגו.

היו הגימנסיה העברית ברחוב שיינקינישע, הגימנסיה היידית, ברחוב פאבריצ'נע 23 והסמינר הממלכתי למורות על שם המלך זיגמונט אוגוסט, שהיה בארמון בארניצקי המפואר.

נרשמתי לתיכון פרטי זליגמן, ששכן בבנין יפה במרכז העיר והלימודים בו היו בפולנית. התיכון היה שייך לזליגמן ועוד שני שותפים יהודים, אך לא היה מיועד ליהודים בלבד. כל מי שיכול היה לשלם, התקבל. לי היו שם שתי חברות זרות. רוסיה בשם נאטקה זר וגרמניה בשם קארין רסטל.

כשהתחלתי ללמוד בתיכון זליגמן עברה על משפחתנו תקופה קשה.

פרצה שביתת פועלים בבתי החרושת ואבי לא עבד קרוב לשמונה חדשים. באותו הזמן הכיתה שלנו היתה צריכה לצאת לטיול לזאקופנה, ובדרך לבקר בורשה, קרקוב ואחר כך בהרים בטאקרי. מחיר

הטיול לא היה כל כך גבוה, אך לא היה לנו כסף לשלם אפילו את הסכום הקטן, כי כשאינן - אז אין. ביקשתי ללוות כסף מאחד הדודים שלי אך נתקלתי בסירוב ובנזיפה, שמה שמעניין אותי זה רק הרפתקאות לוקסוס ולא המצב של המשפחה שלי. הייתי עצובה ועמדתי במסדרון בית הספר. בדיוק עבר הכומר שלנו, ניגש אלי ושאל מדוע אני ניראית כל כך עצובה. בתחילה לא רציתי לספר לו שאני חושבת על הטיול, ואז הרהרתי עם עצמי - מה כבר יכול להיות, ואמרתי לו שאבי לא עובד עכשיו ואין לי את הכסף לשלם בעד הטיול. הוא אמר: "אני אתן לך את הכסף וכשאביך יתחיל שוב לעבוד, את תשלמי לי קצת בכל שבוע" הייתי מאושרת. הכומר נתן לי את הכסף וכשנגמרה השביתה החזרתי לו את החוב ונראה לי שגם הוא היה מרוצה מכך שגרם שמחה לאדם נוסף. לרוב, ובהחלט לא תמיד, אלה היו היחסים בין הפולנים והיהודים בביאליסטוק. הייתי מכנה זאת יחסים אלגנטיים.

גם כשאבי חזר לעבוד, הוא לא הרויח מספיק. התשלום לתיכון לקח למעלה משליש ממשכורתו החודשית. נאלצתי לעזוב את תיכון זליגמן. למדתי בו רק חצי שנה.

בחיפוש אחר תיכון אחר, התברר לי ש"הסמינר הממלכתי למורות על שם המלך זיגמונט", שהיה בארמון בראניצקי המפואר, מקבל גם יהודים. כמו במוסדות רבים אחרים נוהגה גם בו שיטת הנומרוס קלאוזוס, שזה צמצום קבלת תלמידים מדת או מוצא אחר, בעיקר יהודים. הלימודים בו היו בחינם, לעומת תיכון זליגמן היקר, החלטתי לנסות להתקבל והתחלתי להתכונן למבחני הכניסה לסמינר.

בימים קודמים החינוך בארמון היה רק לבנות האצולה וכעת היה פתוח לכולם אך עם מבחני כניסה מורכבים וקשים שכללו מבחנים פסיכומטריים, מבחני אינטליגנציה, שמיעה מוסיקלית אבסולוטית, עמידה במצבי לחץ שונים כשהתלמידות היו צריכות למצוא פתרונות ולצאת מהם וכמו כן בדיקות גופניות מקיפות. עמדנו ערומות בפני רופאה שהסתכלה אם יש איזה מום נסתר בגוף, ומדדה את הגובה והמשקל שלנו. הסיבה היתה שמורה צריכה להיות בעלת קומה סבירה, הילדים צריכים לראות ולהעריך אותה ואסור שיהיה משהו מצחיק או דוחה במבנה שלה.

למבחנים ניגשו 140 בנות, מתוכן 28 יהודיות. הייתי היחידה מבין הבנות היהודיות שעברה את כל המבחנים. התקבלתי.

וכך בשנת 1930, בהיותי בת 14 התחלתי ללמוד בסמינר הממלכתי למורות על שם המלך זיגמונט אוגוסט. תקנות בית הספר היו נוקשות, אך חוויות הלימודים היתה מיוחדת במינה. אומנם אסור היה לנו להיות ברחוב אחרי השעה 7 בערב, אך בבית הספר חוץ מהלימודים העיוניים לימדו אותנו גם נימוסים והליכות, לשחק טניס, ולהחליק על מגלשיים על הקרח. בכל חדר היה פסנתר ולמדנו לנגן ולשיר.

בחורף 1936 אחרי מותו של המרשל יוסף פילסודסקי, שהיה שליט פולין וריסן את האנטישמיות, החלו פרעות ביהודי פולין. בעיר פשיטיק פרצו איכרים לשוק, הרסו דוכנים של יהודים ופגעו בסחורותיהם. היהודים התנגדו, החלו יריות, והיו הרוגים ופצועים משני הצדדים. התגובה לא אחרה לבוא. הפולנים פרצו לבתי היהודים בפשיטיק, הרגו שניים, פצעו רבים וגרמו נזק רב לרכוש. זה פורסם ברדיו ובעיתונות והגיע גם לביאליסטוק.

למחרת היום כשהגעתי לסמינר ופתחתי את מגירת השולחן שלי מצאתי פתק "יהודים, צאו החוצה מפולין שלנו". הפתק זה נכתב בכזאת שנאה. אפילו המילה יהודי "ז'ידובקה" נכתבה כמילת גנאי "ז'ידובה".

חשתי שתלמידה אחת, זושה סטארוסלקה מארגנת משהו בכיתה. לא ידעתי מה אבל הרגשתי שמשוהו עלול לקרות. הבנתי שאני מוכרחה להגיב. התיישרתי ואמרתי: "אני עוד לא יודעת מי פה אזרח טוב יותר. אני, שלומדת ועוזרת להרבה מכן שגם אתן תוכלנה להתקדם יפה, או זו שרק יודעת להסית, לא לומדת, לא מתקדמת ולא עושה שום דבר חיובי". כנראה שזה פגע בה כי היא התחילה ללכת לכיוון שלי ואחריה עוד מספר בנות.

הן התקדמו, חסמו את דלת היציאה ומצאתי את עצמי בפינת החדר והבנות מתקדמות אלי. לידי היה תנור החימום של הכיתה ובו מוט ברזל שאיתו היו מסדרים את הפחם בתנור. המוט היה חם מצד אחד, אך רק חמים מהצד השני ויכולתי לאחוז בו. תפסתי אותו. ראיתי אותן מתקרבות אלי. הדלת הייתה בצד השני של החדר, ולא יכולתי לצאת. החזקתי את המוט בתנועה מאיימת. הן המשיכו להתקדם מכל הכיוונים. לפתתי בחוזקה את המוט, נופפתי בו מצד לצד ועצרתי אותן מלהגיע אלי. ידעתי שלא אצליח להחזיק מעמד זמן רב, כי הן היו רבות ויכלו להתגבר עלי בקלות. למזלי הפעמון צלצל והמורה נכנסה לכיתה. מיד שמתי את המוט בחזרה בתנור וחזרתי לשבת במקומי.

אבל המורה קראה לי, ואני חושבת לעצמי: "מה, גם היא נגדי?...". אבל המורה בקשה בנימוס מופרז שאלך למורה רבצ'יקובה שהיתה אחראית על הספריה ואביא לה ספר. היא אמרה "סליחה שאני שולחת אותך, אבל שכחתי ספר שאני מאד זקוקה לו. ואם הגברת רבצ'יקובה עסוקה, אז תחכי עד שהיא תתפנה ותיתן לך את הספר".

המורים ידעו שביום אתמול היה פוגרום שעלול לגרום לתסיסה בכיתות, והחליטו להעביר שיחה עם התלמידות, שלא בנוכחותי. לכן, הם קבעו שאני אלך להביא ספר מהספריה. בסיפריה, הגברת רבצ'יקובה אמרה לי: "בבקשה חכי רגע, ובינתיים שהעלמה תשב כאן. מיד אביא לך את הספר". תמיד דיברו אלינו בנימוס רב. הזמן התקדם, הספר לא הגיע ואני לא העזתי לשאול למה זה לוקח כל כך הרבה זמן. אמרו לי לשבת ולחכות לספר, אז עלי לשבת ולחכות. הנימוס מחייב. חמש דקות לפני סוף השיעור קבלתי את הספר והבאתי אותו לכיתה. הרגשתי שכל העיניים נעוצות בי.

שנים אחר כך, אחרי המלחמה, נפגשנו המורה ואני, ואז שאלתי אותה: "מה היה אז, כשנכנסת לכיתה אחרי פרעות פשיטיק?" והמורה ענתה: נזפתי בתלמידות, נתתי להן על הראש. אמרתי להן שהן צריכות ללמוד ממני התנהגות טובה ואיך להיות תלמידה טובה וחברה טובה ועוד ועוד, ואלה שחושבים אחרת הם אויבים של פולין, כי ליהודים יש חלק גדול בבנין פולין, בתעשייה ובמסחר.

למדתי בסמינר הממלכתי למורות 5 שנים. בגרות עשינו כבר אחרי 4 שנים ובשנה החמישית למדנו פדגוגיה, מתודיקה וחומר אוניברסיטאי אחר. כל מה שהיה קשור בלהיות מורה טוב.

כשסיימתי את הלימודים התחלתי ללמד בכיתות הנמוכות של גימנסיה גוטמן בביאליסטוק, ששפת הלימוד שם היתה פולנית.

גוטמן עצמו היה עיוור, אדם אידיאליסט, פיקח, חכם ו"משוגע" לציונות. בכל דבר חיפש רק את הציונות והחלום שלו היה שכל הילדים שלומדים אצלו בגימנסיה יסעו לארץ ישראל לבנות אותה, ולכן, למרות שכל הלימודים היו בשפה הפולנית, הוא הוסיף גם שיעורים בעברית.

מנהל הגימנסיה היה מר דריילינגר. המורה לפיסיקה ומתמטיקה היה מר קסנבלט, מר איידלר לימד פולנית, גברת שלוסברג לימדה היסטוריה, מר שקולניק לימד עברית וגברת ליכטנשטיין שהיתה אחותו של מר גוטמן לימדה גיאוגרפיה. היו עוד מורים אך אינני זוכרת את שמותיהם. כשהייתי בסמינר הייתי גם בתנועת הנוער הקומוניסטית. בפולין הקומוניזם היה אז מחוץ לחוק, וזה גם כלל את תנועות הנוער הקומוניסטיות. אסור היה להתארגן, להיות פעילים, לבוא לבתי החרושת, לעשות תעמולה, להניף את הדגל האדום (או לשימו בחשאי על חוטי החשמל), לקרוא לאנשים לצאת לרחובות, להפגין ולהתנגד לחוק. כמובן שעשינו את כל מה שהיה אסור. תנועת הנוער הקומוניסטית היתה חשאית, במחתרת, וזה היה מסוכן כי היו אנשים מהבולשת שהתחזו כאילו גם הם רוצים להצטרף ולהיות חברים, ואז היו תופסים חברים פעילים. כך נתפס חיים לאפצ'ינסקי, חבר שלי לבית הספר, וקבל ארבע שנות מאסר. כשהיינו בתנועת הנוער הקומוניסטית קראנו את קרל מארקס ואף הסברנו אותו. אלה שכבר היו משוכנעים בצידקת הדרך של הקומוניזם עזרו בהדפסת תורתו, או נשלחו לכל מיני פעולות תעמולה כמו הדבקת פליירים ברחובות ועוד. חבר טוב שלי, מישה סמיון, נתפס בפעולות התעמולה, נשלח למחנה ברזה קרטוסקה הידוע באכזריותו הרבה. הוא עבר שם סבל נוראי. היה נקבר כל יום עד צוארו באדמה ובערב היו מוציאים אותו וממשיכים בעינויים. למרות זאת, הוא נשאר נאמן לדרך הקומוניזם וגם כשעלה ארצה לא עזב אותה. בתחילה האמנתי שדרך הקומוניזם תבוא גאולה לכל האנושות, וביחד עם זה תבוא הגאולה גם ליהודים וזאת היתה המטרה שלי, אך התאכזבתי מאד, ואחרי תנועת הנוער עזבתי את הקומוניזם

המלחמה פרצה ב 1.9.1939.

הייתי כבר נשואה ליוסף לסובסקי, בעלי הראשון .



באותו ערב הלכנו לתיאטרון. הכל היה נראה כרגיל, אך בלילה שמענו רעשים כאילו משהו גדול נופל. בבוקר התברר ששני בתים נהרסו מהפצצה ואנשים נהרגו. בתחילה תהינו, לא הבנו מה קרה, חשבנו

שאלו אימונים של הצבא, אבל אז החלו שמועות על כך שהגרמנים עומדים להיכנס לעיר, והם במרחק קרוב. רק כמה קילומטרים מביאליסטוק.

אחרי כשבוע הגרמנים באמת נכנסו לעיר. לפי הסכם ריבנטרופ מולוטוב שחילק את פולין בין גרמניה ורוסיה, ביאליסטוק היתה אמורה להיות העיר של הרוסים, אך הגרמנים כבשו אותה קודם. הם קבעו עוצר לילי בין 7 בערב ו 7 בבוקר, ואם חלילה מישהו היה ברחוב בשעות העוצר, הוא היה נורה למוות, אך בשעות האחרות לא היו רצח או ביזה מצידם.

הגרמנים היו בביאליסטוק כשלושה שבועות ואז ראינו שהם מתחילים לאסוף את חפציהם. מיד הועברה הוראה לכולם, לשבת בשקט בבתיים, לא לצאת ולא להרגיז אותם. אם הם עוזבים - שילכו. ובאמת היהודים נשארו בבתייהם ולא יצאו עד שכל הגרמנים עזבו.

ואז חיכינו.

אין אף אחד. לא גרמנים ולא רוסים. היהודים עמדו ברחובות, לבושים יפה, עם פרחים בידיהם, נרגשים עד עומק נשמתם, ברקיע השביעי, וחיכו לרוסים. גם הקפיטליסטים ששיערו מה שמחכה להם והבינו שיקחו מהם את כל מה שיש להם עמדו נרגשים ומחכים. בכל זאת - זו ישועה שהרוסים יהיו כאן ולא הגרמנים. השמחה היתה גדולה.

חיכינו וחיכינו. חלק הביאו כסאות מהבית, ישבו והמתינו. ואז... "הם באים", "הם באים". הרוסים הגיעו. חיל הפרשים בראש. ההתרגשות גאתה לשיאה. היו כאלה שבכו, והיו כאלה שאפילו חיבקו וליטפו את הסוסים שלהם. אחרי חיל הפרשים נכנס חיל הרגלים. כובע הפרווה החורפי על ראשם, למרות שמזג האויר היה עדיין חמים, חולצות מסודרות וחזה עטור מדליות. התלוצצנו שבטח הם קונים מדליות לעצמם, או שהם מקבלים מדליה על כל דבר קטן שהם עשו או עושים. הבגדים באזור פלג הגוף העליון נראו בסדר גמור אך כשהסתכלנו למטה, למכנסיים שלהם לא היתה מכפלה, הגזירה לא היתה ישרה וחוטם נסחבו מהמכנס. זה היה נראה כל כך צורם. ממש גועלי. אחרי החיילים הפולניים המצוחצחים והחיילים הגרמניים שהקפידו על מראה מושלם, פתאום בא "הגואל" שלנו בצורה כל כך לא אסתטית. זה באמת עשה רושם איום. אבי התבדח ואמר "בדיוק כמו בימי הצאר. אז הם לא תפרו את המכפלת במכנס, וגם כעת לא".

הרוסים אהבו לקנות, וקנו הכל, למרות שחלק מהם התביישו שהם קונים כל כך הרבה ודאגו להכריז שיש להם הכל ברוסיה. הם בעיקר חיפשו צ'אסי - שעון, כי למי שיש שעון נחשב עשיר, אני מתביישת להודות שחלק מהסוחרים שמכרו להם שעונים, רימו אותם, אך הרוסים לא הודו ולא דיווחו על כך. כנראה התביישו.

אחרי זמן מה כשהקצינים הרוסיים כבר התמקמו בביאליסטוק, נשותיהם הגיעו כדי להצטרף אליהם. בארמון בראניצקי עשו נשף גדול. נשות הרוסים, שרק עתה התוודעו אל כותנות הלילה הארוכות והיפות שבפולין, לבשו אותן לנשף כי הן חשבו שאלה שמלות נשף... בנשפים הבאים כבר היה להן יועץ לענייני לבוש.

הרוסים התחילו לארגן את מערכת החינוך. הם הוציאו חוק שכל מוסד ילמד בשפה שלו. כלאמר אם המוסד היה מקום שרק יהודים נמצאים בו, הלימודים בו יהיו בשפה היידיש. עד אז, הלימודים היו בשפה הפולנית. וכך בגימנסיה גוטמן, כמו בכל המוסדות היהודיים נאלצו לעבור ליידיש, למורת רוחם



של מורים שלימדו מדעים כמו פיסיקה וביולוגיה, וחסרו להם המילים הנכונות של המושגים ביידיש. רבים מהם היו באים אלי כדי לשאול ולהעזר בידע העשיר שלי ביידיש.

יונה משביצקי היה המנהל וגם המורה שלי בהיותי תלמידה בבית הספר "יודענט פאריין". הוא היה קומוניסט פעיל וכשהרוסים נכנסו הם בחרו בו להיות האחראי על החינוך בעיריית ביאליסטוק. הוא פנה אלי והציע לי את משרת סגנית המנהל בגימנסיה גוטמן בה עבדתי. תחת הרוסים, הכל נשאר אותו הדבר, אפילו שיעורי העברית נמשכו כסידרם, רק במקום ללמד בפולנית התחלנו ללמד ביידיש.

הדבר הגדול ביותר שהרוסים עשו, לפי דעתי, הנוגע לחינוך היה לפתוח אוניברסיטה בביאליסטוק. עד אז כל מי שרצה ללמוד באוניברסיטה היה נוסע לורשה או לוילנה. החלטתי להרשם.

מכיון שהרוסים פתחו את האוניברסיטה, והיא נחשבה לאוניברסיטה רוסית, הלימודים בה היו ברוסית. אני לא ידעתי רוסית, אך השפה לא היתה זרה לי לגמרי כי אמי היתה מקריאה לנו מיצירותיהם של פושקין ולרמונטוב, ואבי היה שר שירים רוסיים, אך אוצר המילים שלי ברוסית היה מוגבל.

התלמידים התקבלו ללימודים באוניברסיטה לא בהתבסס על הציונים בתעודת הבגרות שלהם, אלא על פי הצלחתם במבחני הכניסה. עברתי את כל המבחנים בהצלחה ורק נותר המבחן בספרות, ברוסית כמובן. כשפתחתי את דלת הכניסה למבחן ברוסית מצאתי את עצמי עומדת פנים מול פנים מול אמא של חברה שלי מתיכון זליגמן, זלטקה לבייב. אבא של זלטקה היה רוסי ממתנגדי הבולשביקים והשתייך ל"צבא הלבן" שנלחם נגד ה"צבא האדום" אחרי מהפכת אוקטובר. הוא ברח מרוסיה והשתקע בביאליסטוק כי במקצועו היה שופט והפולנים קבלו אותו בגלל השכלתו.

כשזלטקה ואני היינו בתיכון זליגמן אמא שלה לא עבדה למרות שהיתה לה השכלה אקדמאית ובעברה היתה מורה לרוסית ולספרות רוסית. וגם הצרפתית היתה שגורה בפה.

זלטקה ואני התיידדנו והיינו מבקרות אחת אצל השניה. הבית שלה היה מהודר, עם הרבה חדרים וספריה מפוארת. אצלנו היה בית קטן של פועלים עם שני חדרים בלבד, אך ההבדלים במגורים מעולם לא הפריעו לחברות ביננו.

באותה עת לא ידעתי שאמה היא מורה לספרות רוסית, וכשהיא ראתה אותי היא חשבה שבאתי להגיד או למסור משהו לבתה זלטקה ושאלה אותי "מינה באריסובנה (שם המשפחה הלך לפי שם האב - בוריס), מה את עושה פה?" עניתי "באתי להיבחן". חשתי שלא נעים לה, אך היא התעשתה מהר, נתנה לי טקסט ברוסית ואמרה "קראי".

קראתי. לא הכי מוצלח. היא אמרה לי: "תיראי את 'מגממת' רוסית". בכדי שתתקבלי אני אתן לך כעת ציון מספיק, אבל תבטיחי לי שתוך שלושה חודשים את תעברי על השפה הרוסית ותעמדי שוב למבחן. היא הסבירה לי מה לקרוא ועל מה להתכונן.

קראתי. התכוננתי. נבחנתי. הצלחתי. התקבלתי.

נרשמתי לפקולטה למתמטיקה, אבל אחרי זמן מה הודיעו לנו שלא תיפתח פקולטה למתמטיקה, וכך עברתי לפקולטה לביולוגיה, שהפכה למקצוע שלי בחיים. חוץ מהלימודים הרגילים הנוספים, היתה בכל אוניברסיטה רוסית חובה ללמוד את תורת המרקסיזם ולניניזם.

רוב התלמידים באוניברסיטה היו יהודים. בכלל באותה עת, היו בביאליסטוק יותר יהודים מאשר לא יהודים. רוב היהודים גרו בתוך העיר עצמה.

אך חוץ מהם, גם הגרמנים חיו בתוך העיר עם ה"סטורו" שלהם: מנקה הרחובות, שהיה גם דואג לניקיון הבית וגם צובע אותו כל שנה. הפולנים הלא יהודים והרוסים גרו יותר בפריפריה.

בחוץ לביולוגיה שלמדתי היו כ-30 איש, כולם יהודים. המורה שלנו לביולוגיה, שלצערי אינני זוכרת את שמו, לימד בצורה מאד מעניינת. הוא גם עשה איתנו ניסיונות, ואני נבחרתי על ידו לעזור בניסיונות אלה. אינני יודעת מדוע היו מטיילים עלי תפקידים מיוחדים, אך חשתי שאני ברת מזל בשל כך. התפקיד שלי היה לגדל אקסולוטים בטרריום. אקסולוטים הם דו-חיים, ניראים כמו לטאה גדולה ובאוניברסיטה היו גם אקסולוטים לבנים וגם שחורים. הם גודלו בטרריום שזה אקווריום זכוכית המכיל בחלקו אדמה וצמחים ובחלקו מים, ומתאים לגידול זוחלים ודו-חיים בבית.

בבוקר למדתי באוניברסיטה ואחרי הצהרים לימדתי במשמרת השניה בגימנסיה גוטמן, 4 שעות בכל יום. בתחילה הלימודים בגימנסיה היו רק במשמרת בוקר, אך מכיון שהגיעו הרבה ילדים חדשים גם מרוסיה, וגם מעירות אחרות בפולין, פתחו משמרת שניה בשעות אחר הצהרים שבה לימדתי.

למדתי באוניברסיטה שנתיים. היה קשה ללמוד בבוקר וללמד אחר הצהרים. בנוסף הייתי צריכה גם לעשות שיעורי בית ולהתכונן לבחינות, וגם הייתי כבר אשת איש, נשואה ליוסף לסובסקי, בעלי הראשון, והחזקתי בית כמו שמצופה מכל רעיה.

אחרי שנתיים, עברתי בהצלחה מרובה את מבחן הקולוקווייום - המבחן בעל פה בו המרצה בוחן את התלמיד על החומר, חסר לי רק משהו קטן נוסף כדי לקבל את התעודה והתואר. אולם אז פלשו הגרמנים לביאליסטוק, המלחמה פרצה מחדש ולא קבלתי לא תעודה ולא תואר.

ברצוני להוסיף עוד על התקופה בה שלטו הרוסים: בתקופה זו הייתי עדיין חברה בתנועת הנוער הקומוניסטית, שבזמן השלטון הפולני היתה מחוץ לחוק, פעלנו אז בחשאי וכשהרוסים החלו לשלוט יצאנו מהמחתרת. הרוסים שיבצו בכל בית ספר פוליטרוק. הפוליטרוק היה קצין חינוך אחראי על עריכת שיעורים על הקומוניזם, עידוד והטפה על צידקת דרכה של התנועה ועל הדרכה אידאולוגית. הפוליטרוק פגש אותי והציע שאגיע בערב למפגש של הפארטיה - המפלגה. כשהגעתי, התברר שאני רק בת 23 ואילו לפארטיה לקחו אנשים מגיל 25, ולכן הוצע לי להצטרף לקומוסול שהיתה תנועת נוער של המפלגה הקומוניסטית של רוסיה. הסבירו לי על איזה חומר עלי להתכונן כדי לעבור מבחן קבלה. התכוננתי, עמדתי במבחן והתקבלתי. זה היה חשוב לבית הספר שלנו, כי מאותה עת, בית הספר קבל "הכשר" כי אחת מהמורות בו היתה חברה בקומוסול.

מפעם לפעם הרוסים עשו פעילות יזומה שלא במסגרת הלימודים, שמאד הפריעה לחברי הסטודנטים ולי. זו היתה פעילות פוליטית שבה היו צריכים להשתתף כל מי שהיה בתנועת הנוער הקומוניסטי ולשמוע הרצאה על הקומוניזם. אני כבר למדתי בעבר על המרקסיזם - לניניזם עוד מיימי במחתרת הקומוניסטית בפולין טרום המלחמה וכן מהלימודים שלי באוניברסיטה. האדם שהרצה לנו היה אדם שאולי סיים בית ספר יסודי, ואני נדיבה, ואולי גם זה לא. את הידע שלו הוא הקריא מדף. היה משעמם אך לא היתה ברירה. היינו חייבים לבוא להרצאות ופעילויות של המפלגה.

בפקודת הרוסים עברנו לחמישה ימי לימודים, והיום השישי היה יום חופשי. לא היתה מנוחת שבת או מנוחת יום ראשון. היו חמישה ימי עבודה. יום חופש. חמישה ימי עבודה יום חופש וכו'. כמובן שאסור היה להחמיץ את הפעילויות של המפלגה. לא היתה לי ברירה והגעתי לפעילויות למרות שכל מה שרציתי היה לחזור הביתה, לטפל בבית - לבשל, לכבס והעיקר לצאת קצת לטייל עם בעלי. לא היה לנו זמן מיותר. בעלי לא היה חבר במפלגה, אך הוא היה אוהד המפלגה.

באותה עת עברנו חוויה מטלטלת הקשורה לאבי. אבי עבד בבית חרושת לטכסטיל. הוא היה אדם פעיל, אינטליגנטי ומאד יצירתי, עבד על מכונת אריגה ובחוכמתו הצליח לשפר מספר דברים במכונות שהעלו את היעילות שלהן. הרוסים הראו לו את הוקרתם, בזה שזימנו את כל הפועלים במפעל ובנוכחותם העניקו לו פרס של 300 רובל, סכום שפועל היה מרוויח בחודש. היינו גאים בו ושמחנו מאוד. זה היה בשבת.

בדיוק שבוע אחר כך, בשבת, כשאבא עוד היה בעבודה, הגיעו אלינו הביתה רוסים מהאן קה וי די NKVD ואמרו שיש להם רשות לעשות חיפוש בבית. ה NKVD היה משרד ממשלתי והגוף המרכזי לעיניי בטחון ושיטור של ברית המועצות. הוא ריכז סמכויות אכיפה רבות כולל דיכוי ורדיפת מתנגדים למשטר ותפקידי ביטחון שונים. בחיפוש בבית הרוסים מה NKVD מצאו ספר על יוזף פילסודסקי שהיה מנהיג האומה הפולנית לאחר מלחמת העולם הראשונה ומפקד הצבא במלחמה נגד הסובייטים. הם לקחו את הספר, נסעו לעבודה של אבא ואסרו אותו. ולאיש לא היה אכפת שרק שבוע לפני כן הוא קבל פרס על יעילות בעבודה.

מה גרם לחיפוש? כיצד קרה הדבר? הסתבר שאחת הפועלות שכעסה על אבי הלשינה עליו שהוא היה בונדיסט פעיל. ומדוע כעסה? בבית החרושת היתה מכונה בשם "זאב" שהיתה גורסת את הבדים הישנים לחתיכות קטנות, ואחר כך היו מעבדים את החתיכות לחומר מתאים ושוזרים מהם חוטים. עבודה זו העלתה ענני אבק גדולים. אחת הפועלות שעבדה על ה"זאב" היתה בהריון מתקדם ואבי שדאג לבריאותה ולבריאות עובריה העביר אותה לעבוד קרוב יותר לדלת, מקום בו האויר היה נקי יותר ובמקומה לקח פועלת אחרת, בחורה חזקה ולא בהריון לעבוד על ה"זאב". זה לא מצא חן בעיני הפועלת המחליפה, אבי ניסה לשכנע אותה שמוכרחים להתחשב באשה שבהריון כל כך מתקדם, אך זה לא עזר. הפועלת הלכה ל NKVD ואמרה שקיזלשטיין הוא בונדיסט שחותר מתחת אובראק נארודה. כלאמר הוא "אוייב העם".

באותו היום אבי כבר לא חזר הביתה. אסרו אותו. התחלנו לחפש אותו. התרוצצנו ממקום למקום כדי להיוודע מה קרה וכיצד להחזירו הביתה. הרי הוא היה אדם מועיל, עובד ובעל תואר אינג'נר. לא עזר דבר. התברר לנו שהוא נמצא בבית הסוהר בביאליסטוק ויכולנו להעביר לו דברים נחוצים. יום אחד אבי הצליח להעביר לנו פתק שהוא קבל "סרוק", כלאמר שדנו אותו ל 8 שנות מאסר ושהוא לא ירצה את עונשו בביאליסטוק.

לא היה לו משפט רגיל אלא של "טרויקה" - שלושה אנשים דנו בעינינו ונתנו לו עונש קל כמו לילד "צ'י סרוק", שזה כלל 8 שנות מאסר בסיביר עם עבודות פרך. בינתיים עד ההעברה לסיביר העבירו אותו לעיר ברסט שעל נהר בוג בדרום מערב פולין ושם הוא היה עד 1941.

בתקופה הסובייטית הרגישו מאד את היהודים. הם היו דומיננטים ורוב התפקידים והמשרות החשובים היו בידיהם. השופטים היו יהודים, ראש העיר של ביאליסטוק היה יהודי, אנשי ועד העיריה היו יהודים, במיליציה שהיא כעין צבא עממי שלא משתייך למשטרה או לצבא סדיר היו יהודים, וגם ב NKVD היו יהודים.

הפולנים כמעט לא היו מורגשים, והם החלו לחזר, להתחנף ולבקש את עזרת היהודים. הפולנים היו שופכים את ליבם בפני יהודים שהיו מוכנים להקשיב, עד כמה קשה להם, ואם הם היו צריכים ללכת לאיזה משרד, הם היו מבקשים מיהודי שיבוא איתם לעזור להם לסדר את ענייניהם. חלק מהיהודים התנהגו בגסות וקשיחות כלפי הפולנים ואמרו: "הם היו אנטישמיים, מגיע להם יחס כזה. שירגישו את זה",

אך בעצם ההתנהגות של היהודים כלפי הפולנים לא היתה הוגנת, והם התנהגו בצורה יותר גרועה כלפי הפולנים מאשר הפולנים היו מתנהגים אליהם מקודם. לפחות הפולנים תמיד ניסו להיות ג'נטלמנים, ואילו חלק מהיהודים שהגיעו למשרות גבוהות ולא היו בעלי ידע או תרבות, פשוט נהנו להשפיל ולסרב לכל מה שהפולנים בקשו או רצו.

למשל אם באו שני פועלים יהודי ופולני כדי לאייש משרה מסויימת, והפולני היה עם ניסיון וידע רב והיהודי לא, עדיין היו לוקחים את היהודי למשרה ומשפילים את הפולני.

העסקים או את המפעלים בביאליסטוק המשיכו להתנהל, אך לא כימים מקודם, כי הרוסים פשטו על המפעלים ולקחו מהם כל מה שיכלו. הם היו מגיעים עם משאיות גדולות, מעמיסים עליהן מכוניות, ארונות ועוד כל מה שאפשר היה לקחת. רוקנו את המפעלים והעבירו לרוסיה.

עם כל זאת, התושבים עדיין עבדו בבתי החרושת. היו חנויות שנשארו פתוחות ואפילו מיד"י פעם אנשים הראו יוזמה פרטית ופתחו עסק או חנות. אך הכל היה במידה כי היתה להם תחרות גדולה.

הרוסים פתחו קואופרטיבים גדולים והתחילו לחלק מזון ומצרכים אחרים. לא למכור, אלא לתת. התוצאה היתה תורים ענקיים שהשתרעו לפני כל קואופרטיב. אנשים היו קמים באמצע הלילה כדי לתפוס מקום בתור. האישה בתור אחד, הבעל בתור אחר. זה מאד הכביד ביחוד אם אדם היה צריך ללכת למחרת לעבודה, ואיבד שעות שינה, או אם היה ערירי, קשיש או חולה והתקשה לעמוד בתור.

כלכלית המצב לא נעשה גרוע יותר, אבל השגת מזון היתה קשה יותר ודרשה שעות על שעות של עמידה בתור. רק מי שעבד בקואופרטיב עצמו, נהנה ממבחר ושפע של מזון. הרוסים הביאו סוגי מזון שנחשבו למעדנים. חלק מהם בכלל לא היכרנו בכלל וחלק לא יכולנו להשיג מקודם, כמו חמאה שהגיעה בחבילות גדולות.. קאוויאר אדום וקאוויאר שחור שנחשבו בעיני הפולנים לדליקטסים, נחשבו בעיני הרוסים למזונות של מה בכך וסופקו בנדיבות. לעומת זאת מאכלים בסיסיים כמו לחם, היה קשה להשיג.

כשגרתי ברחוב יורוביצקה 11, יצאתי יום אחד למרפסת, וכשהסתכלתי למטה, מהקומה השלישית בה גרתי, ראיתי את הכומר שלנו רץ. אותו כומר נחמד שהילוה לי כסף לטיול כשאבי לא עבד בגלל השביתה בבתי החרושת. הוא נכנס לאיזה פתח של בית ושוב יצא ורץ, נראה כמו חיה נרדפת שמחפשת מחסה. ירדתי למטה לחפש אותו. רציתי להחזיר לו על הטובה שהוא עשה לי בזמנו, אבל לקח לי קצת זמן לרדת מקומה שלישי, וכשהגעתי למטה לא ראיתי אותו. התחלתי לחפש ברחוב שלנו וברחובות סמוכים אך לא מצאתי אותו יותר. באותה עת רוסיה האמינה באתאיזם, היתה נגד הדת ונזירים וכמרים נאסרו ואף נרצחו. לאחר זמן פגשתי חברה פולניה מהכיתה שלי והיא ספרה לי שהרוסים תפסו ועצרו אותו וזה רק בגלל שהוא כומר...

בזמן שמבחינה כלכלית לא היה שינוי לרעה, מבחינת דיור, המצב נעשה גרוע. הרבה יהודים שחיו בפולין באזורים שהיו תחת השלטון הגרמני, ולא הרוסי, ברחו ממקום מגוריהם בלודז', ורשה ועיירות קטנות בין ורשה וביאליסטוק והגיעו לביאליסטוק כפליטים.

ניסינו לעזור להם כמיטב יכולתינו. חלק מהפליטים היה משאיר פתקים ברחוב שהם מחפשים מקום לגור. יום אחד אבי ראה פתק של פליט ממשפחת קיזלשטיין, והוא הזמין אותו לביתנו. אותו אדם היה חייט מורשה, שהתברר שהוא חולה בטיפוס. אמא שלי טיפלה בו, גם קראה לרופא אך גם היא בעצמה נדבקה, חלתה בטיפוס ולקח זמן עד ששניהם החלימו.

המורים הפליטים שהגיעו מלודז' מצאו מקומות לינה בהסתדרות המורים, אך לא היה להם מה לאכול שם. לכל מורה בביאליסטוק "נתנו" מספר מורים פליטים שיטפלו בהם. כך שיום יום הייתי מזמינה אלי הביתה לארוחות משפחה של שני מורים, בעל ואשה ושני ילדיהם. כשההורים התחילו לעבוד, ויכלו לדאוג למזון להם ולילדיהם, הם הפסיקו לבוא אלינו.

מספר הפליטים שברחו מהאזורים הכבושים על ידי הגרמנים לאזורים שתחת שליטת הרוסים, כמו ביאליסטוק, הלך וגבר. חלק מהפליטים שלא הצליחו להסתדר בביאליסטוק התחילו לחזור לאזורים שנכבשו על ידי הגרמנים, לגנרל גוברנמנט כי האמינו ששם לא ימותו ברעב, אבל הרוסים חשבו שהם מרגלים והחליטו לשלוח אותם עמוק לתוך רוסיה. בנוסף לכך הרוסים ראו שמספר האנשים בביאליסטוק הולך וגדל, ומאחר שהם היו זקוקים לפועלים בהרי אוראל ובמכרות הם החליטו על מבצע גרוש. קודם כל הם הכינו רשימות של הבתים והמקומות בהם שכנו הפליטים. אחר כך עברו מדירה לדירה, ולמי שלא היה רשום בתעודת הזהות שהוא תושב ביאליסטוק או שנולד בה, הועלה על אוטובוסים שנסעו להרי אוראל. באותו זמן זה היה נראה מחריד ועצוב, אסון נורא. אך בפרספקטיבה של זמן, זו היתה הצלה. רוב היהודים שנשלחו לאוראל, אומנם סבלו מהקור והעבודה הקשה אך נותרו בחיים, לעומת היהודים תושבי ביאליסטוק שרבים מהם נכחדו.

היה מקרה שבחורה פליטה שהגיעה מהגנרל גוברנמנט יצאה עם בחור ביאליסטוקאי והם חשבו להתחתן. כשתפסו את הבחורה, הגיע הבחור לתחנת הרכבת וסיפר לרוסים על תוכניותיהם. הרוסים הציעו להם להתחתן מיידית לידם ובנוכחות ה NKVD. זה מה שהם עשו וכך הבחורה נותרה בביאליסטוק. הטרגדיה היתה שכשנכנסו הגרמנים הם הרגו אותה. אולי אם היתה נוסעת - היתה ניצלת. אין לדעת.